

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.2.19

UDK 32:929 Izetbegović A.

Primljeno: 02. 10. 2025.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Elvis Fejzić

IDEOLOŠKA I POLITIČKA MISAO ALIJE IZETBEGOVIĆA

Ideološke preferencije i političke ideje Alije Izetbegovića moguće je detektirati kritičkom analizom njegovih publiciranih knjiga, studija, pisama, intervju a te objavljenih političkih govora i sjećanja. Na nivou ideološkog svjetonazora njegova politička misao korespondira sa krucijalnim idejama i elementima paternalističkog konzervativizma, defanzivnog i umjerenog islamskog revivalizma te antikolonijalnog i postkolonijalnog nacionalizma, što otkriva njegovo supstancijalno političko stremljenje koje traga za izgradnjom funkcionalne države, kao solidarne i pravedne političke zajednice u kojoj će biti osigurana ravnopravnost, jednakost i sloboda svih pojedinaca, bez čega ne može zaživjeti održivo i zdravo društvo inspirirano duhom multikulturalizma. Skicirani idejni okvir, koji je uveliko kontekstualno-tematski usmjeren na Bosnu i Hercegovinu, islamski svjetonazor i status Bošnjaka muslimana, reprezentira njegov politički orijentir u poimanju politike, države, vlasti, društva, zajednice, porodice, religije, nacije, klase, slobode, jednakosti, solidarnosti, pravde, mira, saradnje i tolerancije. Na temelju njegovog shvatanja i definiranja navedenih politoloških fenomena i etičko-političkih ideala može se konstatirati da Alija Izetbegović bez bilo kakve dileme anticipira libertansko, egalitarno i emancipatorsko tumačenje primarnih politoloških pojmova, koncepcija i teorija, što čini konstruktivnu osnovu njegove političke misli.

Ključne riječi: ideologija; politika; politička misao; Alija Izetbegović; država; Bosna i Hercegovina; islam

UVODNE NAPOMENE

Alija Izetbegović jedan je od najmarkantnijih bosanskohercegovačkih političara u zadnjem kvartalu dvadesetog stoljeća. Njegova politička biografija je zaista slojevita, zagonetna i inspirativna, dok je njegova ideološka i politička misao – uprkos tome što je njegovi kritičari pokušavaju predstaviti kontroverznom – markirana čeznjom i neprestanim traganjem za slobodom, jednakošću, solidarnošću i pravdom u političkoj zajednici. Alija Izetbegović bio je, drugim riječima, zaneseni teoretičar slobode, tj. onaj koji za nju živi, o njoj sanja i za njom čezne. Njegova politička sudbina bila je uveliko tragična, s obzirom na to da je zbog svog javnog izricanog mišljenja bio sankcioniran, interniran i nadziran od strane komunističke vlasti, čime je bilo uzurpirano njegovo pravo na slobodu izražavanja i udruživanja. Njegova politička pobjeda na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini nije bila slučajna, jer on je u očima običnih građana predstavljao neumornog borca za slobodu i autonomiju, političkog stradalnika i političara kojeg je krasila vjernička smirenost, ljudska dobrotu, iznijansirani osjećaj za društvenu pravdu, kao i borba za slobodu vjeroispovijesti i ravnopravnost građana.

No, njegov praktično-politički aktivitet neće biti primarna tema ove kritičko-politološke analize, već će istraživački fokus biti stavljen na njegova publicirana djela, odnosno na njegove ideološke preferencije i političke ideje – koje su promovirane u njegovim radovima – što s aspekta savremene politologije ima punu naučnu relevantnost i opravdanost, budući da predstavlja važan doprinos historiji socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini. Publicirana djela Alije Izetbegovića imaju sadržajnu i slojevitu strukturu, a u najširem poimanju moguće ih je diferencirati na autentične naučne knjige, rasprave, studije i članke, s jedne strane – koje prethode njegovom aktivnom praktično-političkom angažmanu – i objavljene bilješke, autobiografske zapise, pisma, izjave i govore, s druge strane – pri čemu treba naglasiti da je većina tih tekstova nastala nakon njegovog aktivnog ulaska u sferu praktične politike, tako da eklatantno oslikavaju i reflektiraju njegove stvarne političke stavove i poimanje politike. Ipak, ideološki svjetonazor i političke ideje Alije Izetbegovića moguće je detektirati i identificirati, a onda i u politološkom diskursu prezentirati, tek nakon što bude provedena kritička analiza njegovih djela i zapisa.

IDEOLOŠKA AKSIOLOGIJA I IDEJNO-POLITIČKE PREFERENCIJE ALIJE IZETBEGOVIĆA

Ideološka pozicija Alije Izetbegovića bez sumnje je kompatibilna sa umjerenim desničarskim svjetonazorom u političkom spektru. Njegovo poimanje i tumačenje temeljnih političkih fenomena otkriva slojeviti aksiološki okvir i ideološko opredjeljenje koje slijedi i preferira u promišljanju društveno-političke egzistencije. Ideološki svjetonazor Alije Izetbegovića anticipira i konzistentno slijedi političke ideje paternalističkog konzervativizma, umjerenog islamskog revivalizma i slobodarskog antikolonijalnog odnosno postkolonijalnog nacionalizma u političkim ideologijama, što je moguće sagledati na osnovu njegovog vrlo sadržajnog shvatanja društvenih odnosa, političkih procesa i etičko-političkih ideala. Ideološke odrednice, vizija države i razumijevanje društvene zajednice čine, u najširem tumačenju, noseću i gradivnu osnovu političke misli Alije Izetbegovića.

Političke ideje i vrijednosti paternalističkog konzervativizma, koje su prihvaćene i razvijene u Izetbegovićevim djelima vezane su prije svega za njegovo poimanje države, političke vlasti, jednakosti, građanske solidarnosti i društvene pravde. Nakon Drugog svjetskog rata unutar paternalističkog konzervativizma – kao revidiranog i revizionističkog tipa konzervativizma – razvijen je poseban model socijalne države i socijalne politike, što je bio iznuđeni konzervativni odgovor na ekspanzivni rast uticaja politike socijalnog blagostanja, koji su u tom periodu zagovarali i provodili socijaldemokrati i socijalni liberali. Paternalistička vizija države blagostanja zasnovana je, također, na sistemu socijalne redistribucije i socijalne tržišne ekonomije, kao i navedeni konkurentski modeli socijalne države, s tim da je kod paternalističke koncepcije uspostavljen čvrsti paternalistički odnos dužnosti između državne vlasti kao patera i staratelja, na jednoj strani, i građana kojima se nudi odgoj, obrazovanje i starateljstvo, na drugoj strani. U tom poimanju države važnu funkciju ima sistem društvene, ali i ekonomske kontrole, zbog isticanja značaja tradicije, običaja, religije, javnog morala, odgoja, nasljedstva i shvatanja vlasništva.

Razumijevanje države, državne vlasti, društvene zajednice i političke ekonomije Izetbegović je u svojim djelima razvio kao teoretičar konzervativizma koji je beskompromisno vjerovao da religija treba da ima važnu socijalizacijsku, odgojnu i općenito društvenu ulogu u političkoj zajednici. S tim u vezi, navodi kao primjer islamsko shvatanje jednakosti i ističe kako je islam „... proglasio da zemlja pripada zajednici, to jest svim muslimanima. Međutim, manjina moćnih prigrabila je najveći dio sebi, ostavljajući milione seljaka bez ikakva posjeda“ (Izetbegović 2005h: 31).

Njegova kritika feudalnih odnosa je zaista smjela, nedvosmislena i neumoljiva: „Odnos između kmeta i feudalca nije odnos bratstva, nego odnos potčinjenosti i zavisnosti i, kao takav, u direktnoj je suprotnosti sa Kur'anom i ovim načelom“ (Izetbegović 2005h: 148). Da bi što jasnije ukazao na značaj socijalne pravde i redistribucije u društvu Izetbegović kritizira čak i neke disfunkcionalne i re-vizionističke prakse u islamskim državama koje produciraju nejednakost i socijalne razlike, pa navodi da „... mnogi islamski gradovi pružaju prizore istovremene obijesne raskoši i bezgranične bijede. Islam kaže: nije musliman onaj ko prenoći sit dok je njegov susjed gladan. ... Islam je stvorio halifu, a on se pretvorio u kralja nad kraljevima“ (Izetbegović 2005h: 32). Paternalistička vizije države, koju konzistentno prihvata i slijedi Alija Izetbegović – kroz anticipiranje izvorne islamske aksiologije – reprezentira socijalnu, pravednu i solidarnu zajednicu. Takvu državnu zajednicu markiraju slijedeća obilježja: „Islam je kroz vjeru u Boga, namaz, džemaat, post, zekat, hadž, težio da stvori zajednicu solidarnosti u kojoj se ljudi zajednički bore, pate i raduju i gdje je bogatstvo svih ljudi možda nedostižan cilj, ali cilj kojem se neprekidno teži“ (Izetbegović 2005h: 33).

Zalaganje za ljudsko dostojanstvo i jednakost je ideja vodilja, koja trasira put njegovoj permanentnoj borbi za socijalnu pravdu i ravnopravnost u političkoj zajednici. U tom smislu postavlja jedno vrlo simptomatično pitanje, a ono uveliko opisuje njegov ideološki svjetonazor: „Ima li islam šta da radi u svijetu u kojem je jednakost ljudi još daleki san i gdje je razlikovanje ljudskih stvorenja, koje je Bog stvorio jednakima, svakodnevna pojava?“ (Izetbegović 2005h: 73) Na osnovu prethodnih napomena nije teško zaključiti da je Izetbegoviću neprihvatljiv bilo koji oblik segregacije i nejednakosti u društvu, zato što čvrsto vjeruje u jednakost svih ljudi, zbog čega ih je neprihvatljivo diskriminativno razlikovati po bilo kojem osnovu. Evidentno je da Alija Izetbegović pouzdano zna da jedino režimi vlasti koji se baziraju na jednakosti imaju demokratski potencijal, dok koncepti vladavine utemeljeni na etničkoj, rasnoj, vjerskoj, klasnoj, jezičkoj ili bilo kojoj drugoj segregaciji reprezentiraju sisteme autoritarne vlasti, a što eklatantno demonstriraju neki primjeri i nehumane prakse iz novije globalne politike.

Izetbegovićev ideološki svjetonazor krasi i bezuvjetna vjera u napredak, hrabrost i progres, koja ima prosvjetiteljski karakter, što i nije tipično obilježje konzervativizma, budući da taj ideološki rezon nije sklon dinamičnim promjenama. Tako Izetbegović konstatira da „... progres islama – kao i svaki drugi progres uostalom – neće doći od mirnih i pokornih, nego od hrabrih i buntovnih“ (Izetbegović 2005h: 89). Štaviše, on je izrazito kritički orijentiran prema duhu pokornosti koji je postao

vrlo uvriježen u zemljama islamskog svijeta, zbog čega konstatira: „Ova tužna filozofija pokornosti, čije pravo porijeklo ne znam, ali koja sigurno ne potječe od islama, vrši dvije funkcije koje se savršeno i nesretno dopunjuju: s jedne strane, ona umrtvljuje žive, a s druge, ističući u ime vjere pogrešne ideale, ona oko islama okuplja one koji su umrli prije nego su počeli da žive“ (Izetbegović 2005h: 88). Njegova vjera u progres uslovljena je aktivitetom koji karakterizira skepticizam, buntovnost i hrabrost, pri čemu je posve jasno da on hrabrost smatra vrlinom – krase je umjerenost i srednja mjera, kako je to davno konstatirao Aristotel u *Nikomahovoj etici* – a ona je nužni preduvjet za napredak i funkcionalne političke promjene.

Pored apostrofiranih političkih tema on se upušta i u sistematičnu analizu nekih pitanja i problema iz oblasti islamske političke ekonomije. Naime, Izetbegović zna da nije moguće realizirati pravednu politiku bez održive ekonomije i efikasnog sistema socijalne redistribucije. Imajući navedeno u vidu, on uočava: „Ne postoji poseban, unaprijed i zauvijek utvrđen, sistem privređivanja i raspodjele, koji bi se mogao nazvati islamski ekonomski sistem, iako se o tome posljednjih godina mnogo govori i pišu čitave knjige. Postoji, međutim, jedan broj načela društvenog i ekonomskog karaktera, koji se direktno temelje na Kur'anu i, kao takvi za muslimane i njihova društva imaju apsolutan značaj. Kapitalno mjesto među ovim načelima pripada svakako utvrđenoj obavezi bogatijeg dijela društva da se stara za onaj siromašniji i slabiji dio. Ovaj princip utvrđen institucijom zekata, poznat je pod imenom 'četvrti stub islama'“ (Izetbegović 2005h: 123). Alija Izetbegović upravo u zekatu kao islamskoj obavezi, što nije institut milostinje kako on to ispravno ukazuje, prepoznaje neizostavni instrument socijalne redistribucije, koji osigurava socijalnu pravdu i solidarnost u društvu, a na čemu je bezuvjetno zasnovan njegov model paternalističke socijalne države. Nastoji precizno prikazati društveno-političku svrhu zekata u islamskoj političkoj ekonomiji koja je po svojoj prirodi distancirana od kamate: „Među islamskim propisima koji imaju izrazit socijalni naboj, posebno mjesto zauzimaju jedna naredba i jedna zabrana: naredba zekata i zabrana kamate“ (Izetbegović 2005h: 150). U tom smislu želi do kraja rastumačiti i pozicionirati svoje shvatanje države blagostanja – pri čemu se ograđuje od marksističkog poimanja države, iako smatra da marksizam teorijski nije u potpunosti nerealan, kao što je to slučaj sa njegovom primjenom u političkoj praksi – pa tako tvrdi da ta politička koncepcija ne pripada ideološkom svjetonazoru islamskog socijalizma, jer on ne postoji, u njegovom uvidu, kao djelatna ideološka pozicija. S tim u vezi, postavlja slijedeće pitanje i odmah smjelo daje odgovor:

„Da li fenomeni koje smo upravo izložili opravdavaju sam naziv islamskog socijalizma, ako ne realnost, a ono bar kao mogućnost? Koliko sada znamo o tim stvarima, mislimo da odgovor na to pitanje mora biti negativan. I islam i socijalizam su isuviše obuhvatni i kompleksni sistemi, da bi se bilo kakva izjednačavanja mogla vršiti na osnovu nekih vanjskih – ma koliko značajnih manifestacija. Valja imati u vidu da iza ova dva sistema stoje dvije različite filozofije“ (Izetbegović 2005h: 124).

S obzirom na to da je islam kao religija i ideološki svjetonazor u njegovom razumijevanju srednji put između kapitalizma i socijalizma – što po sebi asocira na Aristotelovu zlatnu sredinu – Alija Izetbegović na tragu paternalističkog konzervativizma iznosi sintetičko poimanje vlasništva: „Iako islam priznaje privatnu svojinu, novo islamsko društvo morat će jasno izjaviti da će svi krupni izvori društvenog bogatstva, a posebno prirodni izvori, morati biti u svojini zajednice i služiti dobru svih njenih članova“ (Izetbegović 2005h: 149). Takvo poimanje vlasništva i ekonomskih odnosa u državi u potpunosti odgovara postavkama mješovite i socijalne tržišne ekonomije, koja korespondira sa poznatom preporukom Klementa Atlija da komandni visovi nacionalne ekonomije ne smiju biti privatizirani.

Za Aliju Izetbegovića islam nije samo religija, već je i ideološko-politički svjetonazor, ali i oblik socijalne egzistencije. I s tim u vezi ponovo zauzima srednji put između tradicionalista i modernista, tj. između različitih polova redukcionističkog poimanja islama. Štaviše, on zamjera konzervativnim tradicionalistima i liberalnim modernistima što islam svode samo na religiju, pa pronicljivo i hrabro ističe: „Polazeći od stava da je islam samo religija, konzervativci dolaze do zaključka da islam *ne treba*, a naprednjaci da islam *ne može* uređivati vanjski svijet. Praktični rezultat je isti“ (Izetbegović 2005h: 133). Izetbegović zaista bezuvjetno vjeruje da islamski svjetonazor generira političke implikacije te da funkcionalno doprinosi harmonizaciji društvenih odnosa: „Svi naši uspjesi i neuspjesi, politički kao i moralni, stvarno su samo odraz našeg prihvatanja islama i njegove primjene u životu“ (Izetbegović 2005h: 137). Posebno je kritički nastrojen prema modernističkoj eliti u islamskom svijetu, prije svega zbog nefiltriranog prihvatanja zapadnih ideja i vrijednosti, što se može negativno reflektirati na političku kulturu i identitet muslimanskih naroda. Pod tim dojmom on primjećuje:

„Prevrat koji su modernisti izveli u nizu muslimanskih zemalja bio je gotovo po pravilu antivjerski orijentiran i vođen je pod parolom laicizacije političkog i društvenog života. U ovom smislu on je podsjećao na borbu između probuđene nacionalne države i crkve u Evropi na pragu

Novog vijeka. ... Ali ono što je za Zapad moglo značiti zakonitost i napredak, u islamskom svijetu je predstavljalo neprirodan proces, koji nije mogao ostvariti nikakve konstruktivne promjene. Laicizam i nacionalizam nisu ovdje imali nikakav pozitivan sadržaj i, ustvari, bili su samo negacija nečeg“ (Izetbegović 2005h: 141).

Izetbegovićeva rezerviranost prema laicizmu i sekularizmu, međutim, ne odbacuje vladavinu naroda. On istinski vjeruje u ‘vladavinu odozdo prema gore’, dok je njegov skeptičan odnos spram nacionalizma uvjetovan vjerovanjem da islam ima nadnacionalnu i kosmopolitsku prirodu.

Raspravlja on i o porijeklu ljudskog života te postanku i karakteru čovjeka, pri čemu prezentira islamsko i naučno tumačenje, pa u skladu sa konzervativnim svjetonazorom – unutar kojeg se vode polemike o teoriji evolucije i implikacijama socijaldarvinizma u politici – iznosi stav da islamsko učenje uključuje i naučne tvrdnje, po čemu je znatno smislenije i obuhvatnije od usko scijentističkih pogleda. S tim u vezi nastoji detaljnije elaborirati religijsko viđenje čovjeka:

„Tvđenje da ljudsko tijelo (čovjek kao biološka činjenica) ima životinjsku prirodu pa i porijeklo, prije nego od Darwina ili Lamarcka, potječe od religije. Davno prije ma koje nauke religija je nedvojbeno učila da u čovjeku obitava životinja. Razlika je samo u domašaju ovog tvđenja. Prema nauci, čovjek je samo inteligentna životinja. Prema religiji, čovjek je životinja koja ima ličnost“ (Izetbegović 2005e: 82).

Nastavljajući svoju analizu ljudskog karaktera ističe: „Materijalizam će uvijek nalaziti ono što je slično kod čovjeka i životinje, religija će uvijek isticati ono što ih razlikuje“ (Izetbegović 2005e: 109). Alija Izetbegović takvim tumačenjima nedvosmisleno negira značaj biologističkih teorija u politologiji, u kojima se nalaze korijeni nejednakosti i segregacije ljudi, pa samouvjereno konstatira: „Jednakost i bratstvo ljudi mogući su samo ako je Bog stvorio čovjeka. ... Dostojanstvo čovjekovo nije moglo biti pronađeno ni putem biologije, ni putem psihologije, niti kroz nauku uopće“ (Izetbegović 2005e: 113).

U ispravnom odgoju i obrazovanju pojedinaca, u kojem religija ima konstruktivnu i asistirajuću ulogu, prepoznaje efikasan instrument za oblikovanje ljudskog karaktera i lijepog ponašanja. Bez ustezanja kritizira postavke masovne kulture i savremenog obrazovnog sistema, jer ne slijede navedene odgojne premise, pa u tom smislu ističe: „Masovna kultura obrazuje, ali ne odgaja“ (Izetbegović 2005e: 128). Zatim zabrinuto konstatira: „Školsko obrazovanje u civiliziranom svijetu isuviše je intelektualno, naučno, a premalo humano, humanističko“ (Izetbegović 2005e: 125). Njegovi pogledi

na čovjeka i socijalnu egzistenciju odgovaraju u potpunosti konzervativno-paternalističkim shvatanjima ljudske prirode i socijalnih interakcija, on bezuvjetno vjeruje da bez ispravnog odgoja i obrazovanja čovjek ne može spoznati moralno dobro, naučiti osnove lijepog ponašanja niti može postati koristan član svoje zajednice. U svemu tome religija ima ključnu ulogu, jer njena odgojna funkcija je nenadoknadiva.

Imajući u vidu izazove savremene globalne politike, koju obilježavaju različiti sigurnosni rizici i ubrzani urbani razvoj, on iznosi vrlo skeptično mišljenje: „Religioznost opada s veličinom grada, zapravo sa koncentracijom urbanih elemenata koji djeluju otuđujuće na čovjeka ... Čovjek na selu u prilici je posmatrati zvjezdano nebo, cvjetna polja, rijeku, bilje i životinje. On je u svakodnevnom i neposrednom dodiru sa prirodom i elementima“ (Izetbegović 2005e: 132). Zbog toga on bez dilema, u stilu konzervativnog mislioca, favorizira i idealizira prirodni i ruralni način života. Ubrzani privredni razvoj, ekspanzivni duh kapitalističke ekonomije i pretjerana urbanizacija drže i radničku klasu u neizglednoj i zavisnoj poziciji: „Kao produkt grada, radnička klasa u najvećoj je mjeri pogođena negativnim utjecajem tzv. čiste civilizacije, tj. civilizacije s najmanjim sadržajem kulture. Tvornica otupljuje i ugnjetava ličnost“ (Izetbegović 2005e: 134). Sve prethodno apostrofirano neodoljivo ukazuje da je Alija Izetbegović u svojim djelima tragao za mogućnostima praktičnog ostvarenja ideja ljudske slobode, jednakosti i ravnopravnosti u paternalistički koncipiranoj zajednici, jer to su bili, u njegovom razumijevanju, primarni preduvjeti za implementiranje socijalne pravde u državi i društvu.

Anticipacija ideja defanzivnog i umjerenog islamskog revivalizma uglavnom je povezana sa njegovim poimanjem društvenih odnosa, javnog morala, odgoja i obrazovanja pojedinaca, pravedne vladavine i harmonične zajednice. Izetbegovićev revivalistički pristup islamu u društvenoj sferi je snažno i otvoreno naglašen:

„Temelje svega onoga što je islam u toku hiljadu godina stvorio u oblasti kulture, odgoja i moći, praktično su postavile prve dvije-tri islamske generacije. Sve što je zatim slijedilo, crpilo je snagu iz ovog prvobitnog poleta. Stoga, buduća revolucija islamskog svijeta mora biti prvenstveno vjerska revolucija. Ova revolucija, pošto se prvo odigra u dušama i srcima ljudi, u stanju je zatim učiniti čuda i ostvariti ono što se danas čini nemogućim“ (Izetbegović 2005h: 62).

On u svojim raspravama i polemikama uvijek preventivno propituje i izražava brigu za stanje muslimanske zajednice, koja predstavljala vrijednost najvišeg ranga i referentnu tačku njegovog ideološkog svjetonazora: „Islam sadrži princip ummeta,

tj. težnju za ujedinjenjem svih muslimana u jedinstvenu zajednicu – vjersku, kulturnu i političku. Islam nije nacionalnost, ali jest nadnacionalnost ove zajednice“ (Izetbegović 2005h: 149). Naglašena percepcija muslimanske zajednice i vjerskog identiteta učinila je organski profiliranu nacionalnost sekundarnim pitanjem u njegovim političkim raspravama o državi i vlasti.

Alija Izetbegović u islamskoj aksiologiji pronalazi smisao života i ideje vodilje koje trasiraju njegov cjelokupni javni aktivitet. Baš zbog toga sa izraženom vjerničkom poniznošću, koju krase umjerena vjera srca i vjera obreda, distancirana od rigoroznog prakticiranja vjerskih dužnosti i jasno profiliranim životnim opredjeljenjem, beskompromisno tvrdi:

„Moja čvrsta vjera da ću u njemu naći određene naučne istine i jasne konture političkog i društvenog, pa čak i ekonomskog sistema, činila je da sam u Kur'anu katkada nalazio i ono što u njemu ne postoji, barem ne izravno. Kasnije, što su godine više prolazile, život je ispravljao neke moje stavove i ja sam počeo da shvatam da su vjerske i moralne istine, ustvari, jedine prave istine o životu i ljudskoj sudbini“ (Izetbegović 2005h: 49, 50).

Iako Alija Izetbegović pouzdano zna da su vjera i razum različiti pojmovi, nastojao je dokazati da se nužno ne isključuju. S tim u vezi, on konstatira i zaključuje: „Vjera nije plod razuma, ali nije u sukobu s njim“ (Izetbegović 2005h: 55). On zabrinuto poziva na revolucionarne promjene u društvenom životu i u politici, prije svega u muslimanskim zemljama, koje su postale periferni objekti globalne politike, zavisne o centrima moći i nepravedno zapostavljene. Revolucija o kojoj govori za Izetbegovića je prije svega vjerska praksa, put i sredstvo za pronalaženje izgubljene pravde u društvenj zajednici, pa u tom smislu tvrdi: „Historijski gledano, gdje god su se pojavile revolucionarne težnje, one su bile rezultat čovjekovog vapaja za pravdom, a pravda je vjerska a ne proizvodna ili socijalna kategorija“ (Izetbegović 2005h: 91). Proces detektiranja funkcionalnih formi i pravednih kontura politike, u Izetbegovićevom uvidu, može biti pouzdan samo ako konzistentno slijedi islamsku aksiologiju i temeljne vjerske dogme. Samo taj orijentir osigurava ispravan put i ostvarenje postavljenih političkih ciljeva.

Već u svojim ranim radovima Alija Izetbegović vizionarski traga za mogućnostima napretka i preporoda u zajednici, što nije moguće, prema njegovom shvatanju, ostvariti bez akumuliranog bogatstva i ideja: „Bogatstvo plus ideja čine preporod. Bogatstvo bez ideje znači propast. Jasno islamsko opredjeljenje je imperativ ove situacije. ... Ovaj i ovakav islam ima i svoju misiju u svijetu, u vrijeme globalne konfrontacije suparničkih ideologija i političkih sistema, on objavljuje svoju treću,

nezavisnu poziciju“ (Izetbegović 2005h: 97). Samo promišljena politika može osigurati perspektivu zajednici, a društvenog preporoda nema bez nužnih preduvjeta koje on pronalazi u znanju i bogatstvu kao nosećim temeljima svake održive politike.

Sasvim je sigurno da je na njegovu ideološku i političku misao presudno uticao i tadašnji politički kontekst u svijetu, prije svega uspostavljena hladnoratovska polarizacija dva blokovska ideološka, politička, sigurnosna i ekonomska ekstrema, zbog čega je on tražio – inspiriran Aristotelovom političkom mišlju – treću, srednju i umjerenu političku poziciju, kao izlaznu i harmonizacijsku političku varijantu, koja će stvoriti pretpostavke za mir i sigurnost. Alija Izetbegović se beskompromisno zalaže za vlast naroda i republikanski oblik vladavine – kao neizostavne preduvjete za napredak i preporod – navodeći takve dobre prakse i primjere u islamskom svijetu, ali zato vrlo oštro kritizira nasljedne oblike vladavine i princip vladanja ‘odozgo prema dolje’:

„U historiji prvog i možda do sada jedinog autentičnog islamskog poretka – razdoblja prve četverice halifa, mi jasno vidimo tri bitna aspekta republikanskog principa vlasti: (1) izbornost šefa države, (2) odgovornost šefa države narodu, (3) obavezu zajedničkog rješavanja općih i društvenih poslova. ... Prva četverica vladara u islamskoj povijesti nisu bili nikakvi kraljevi-carevi. Oni su bili izabrani od naroda. Nasljedni halifat predstavlja napuštanje izbornog principa koji se afirmirao kao jasna islamska politička institucija“ (Izetbegović 2005h: 151).

Njegova pohvala vladavine naroda jasno demonstrira da se bez dileme zalaže za primjenu demokratskog sistema vlasti u političkoj zajednici – pri čemu posebno misli na islamske režime vladavine – što korespondira s njegovom vizijom solidarne države, socijalne pravde i jednakosti u društvu, a to je i nužna pretpostavka za sveopći progres i preporod u državi. Posebnu pažnju posvećuje odgoju i obrazovanju: „Uz jedinstvo, obrazovanje je drugi odlučni faktor brze emancipacije muslimanskog svijeta iz sadašnjeg inferiornog položaja“ (Izetbegović 2005h: 152). Dalje ističe značaj moralnog i intelektualnog kredibiliteta u socijalizacijskim procesima, te konstatira slijedeće: „Odgoj naroda, a naročito sredstva masovnog utjecaja – štampa, radio, televizija i film – treba da budu u rukama ljudi čiji je islamski moralni intelektualni autoritet neosporan“ (Izetbegović 2005h: 153). Adekvatan odgoj građanina je jedno od centralnih pitanja konzervativnog svjetonazora, koji u temelju svoje doktrine ima harmoničnu relaciju između zajednice i pojedinaca i to u kontekstu obostranog sistema dužnosti, a takav odnos prema odgoju razvija i Alija Izetbegović.

Jedno od ključnih pitanja u savremenim politološkim teorijama i političkim ideologijama odnosi se na status, prava i položaj žena u društvu. Označava se ponekad i kao žensko pitanje. Položaj i pravo žena u društvima istražuje i Alija Izetbegović:

„Islam je ženi priznao ljudsko dostojanstvo i visok stepen samostalnosti, a u izvjesnim stvarima i potpunu ravnopravnost. ... Suprotno tome, položaj muslimanke u nekim muslimanskim zemljama danas postao je školski primjer ugnjetavanja i bespravljia žene“ (Izetbegović 2005h: 31). Njegovo zalaganje za ravnopravnost žena je uveliko naglašeno. Otvoreno se protivi praksi pokrivanja lica i u prilog tome iznosi više poučnih napomena i argumenata:

„Dok je, naprimjer, u izvjesnim krajevima pokrivanje lica žene (stavljjanje vela) nepoznata pojava, na drugoj strani je ovaj običaj podignut na rang vjerske dogme, koja se brani kao sam din. Međutim, pouzdano se zna da muslimanka u vrijeme Muhammeda, a.s., nije nosila veo. ... Strogo odvajanje spolova u društvu postala je općenita pojava tek koncem X vijeka, tj. 250 godina nakon pojave islama, a haremski sistem preuzet je od Bizantinaca i učvrstio se tek za vlade Velida II.“ (Izetbegović 2005h: 37)

Revnosno brani stav da je primarna uloga svake žene da bude majka – u odnosu na druge poslove i obaveze u javnoj sferi – što je povezano sa adekvatnim odgojem djece. Uzimajući u obzir navedeno Alija Izetbegović konstatira: „Ako u islamu postoji tzv. žensko pitanje, rješenje tog pitanja zove se: majka. Onima koji u ime emancipacije i ravnopravnosti žene nisu saglasni sa ovim rješenjem, treba odgovoriti: nije islam unizio ženu, nego ste vi unizili majku“ (Izetbegović 2005h: 40). Posebno akcentira značaj majke u kontekstu odgoja djece, pa ističe: „Nikakvo društvo niti njegove bogato opremljene institucije ne mogu mladom stvorenju pružiti onu toplinu koju mu je priroda obezbijedila uz majku i u porodici. ... Savremeni problemi omladine u suštini potječu od neriješenog položaja i nepriznate uloge majke i porodice u društvu“ (Izetbegović 2005h: 43). Njegova percepcija statusa, položaja i prava žena u društvu determinirana je konzervativnim svjetonazorom, koji je uostalom presudno uticao i na njegovo shvatanje politike, države i društvenih odnosa, zbog čega se fokus stavlja na uloge žena u privatnoj sferi, ali to ne znači da one ne mogu ravnopravno participirati u javnoj sferi i javnim poslovima. Vizija političkog progressa i društvenog preporoda u poimanju Alije Izetbegovića vrlo je slojevita i sadržajna, na što uostalom ukazuje prethodna kritička analiza i elaboracija.

Alija Izetbegović promovira temeljne ideje antikolonijalnog i postkolonijalnog nacionalizma – u skladu sa premisama teorije zavisnosti u globalnoj politici – prije svega u kontekstu njegovog beskompromisnog zalaganja za pravo koloniziranih naroda, u prvom redu muslimanskih, na nacionalno oslobođenje i samoopredjeljenje, ali i u smislu beskompromisne kritike kulturnog i ekonomskog imperijalizma, kao i drugih neokolonijalnih praksi. U tom političkom miljeu on neumorno traga za

slobodom, napretkom i saradnjom, a politiku dijaloga uvijek ističe u prvi plan. To čini i kada želi ukazati na etičke dimenzije izvorne islamske aksiologije, kao i na vrijednosti islamske kulture i muslimanskih naroda koloniziranih od imperijalističkih država: „Muslimani nigdje nisu uništavali; oni su zatečena znanja i vještine prihvatili, obogatili i prenosili dalje. Sasvim je sigurno da se za ovaj opći stav ima zahvaliti izričitim propisima i duhu islama“ (Izetbegović 2005h: 24). U tom smislu on zauzima defanzivnu političku poziciju te kritizira svaki pokušaj zlonamjerne demonizacije islama – kao religije i svjetonazora – demaskirajući konstruirane predstave o inferiornosti muslimanskih naroda. Ta iskrivljena slika o islamu i muslimanskim državama dio je demonizacijske prakse politika imperijalizma, kolonijalizma, političkog mesijanizma i neokolonijalizma koje muslimanske narode drže u zavisnom položaju. S tim u vezi konstatira:

„Održavanje lažne slike o islamu, stvorene u toku srednjeg vijeka, bilo je, a i danas je, u interesu različitih ideoloških i političkih snaga u Evropi. Ove sile, često uzajamno zavađene u svim drugim pitanjima, saglasne su kad god treba i islamu i muslimanima napraviti štetu. ... Ovome svemu je išla naruku i činjenica da je općenito poznavanje historije novih generacija gotovo ništavno, a slike bijede i prljavštine muslimanskih gradova iz vremena dekadence mogle su na odgovarajući način podržavati ovu iskrivljenu predstavu“ (Izetbegović 2005h: 29).

Izetbegović je u svojim promišljanjima odmjeran, objektivan i samokritičan – što ukazuje na zrelost i lukavstvo uma – pa tako osim što kritizira političke, kulturološke i ekonomske hegemonističke obrasce, on bez ustezanja detektira i savremene probleme i uzroke zaostalosti muslimanskih naroda i postkolonijalnih država. Ključne probleme muslimanskih naroda vidi u političkoj razjedinjenosti i neadekvatnim razvojnim politikama u državama islamskog svijeta. Zbog toga vrlo samouvjereno ukazuje na prednosti euroatlantskih država i tržišno-kapitalističke ekonomije:

„Islamski svijet treba od Zapada da prihvati smisao za poslovnost i organizaciju, metod naučnog rada i tehniku, ali u pogledu unutrašnjeg života, životne filozofije, moralnih shvatanja i porodičnog života, Evropa ne predstavlja uzor. U nekim slučajevima evropski način života je primjer kako ne treba da se živi“ (Izetbegović 2005h: 45).

Potrebu za jedinstvom muslimanskih država futuristički akcentira idejom: „U današnjim prilikama ova težnja znači borbu za stvaranje velike islamske federacije od Maroka do Indonezije, od tropske Afrike do centralne Azije“ (Izetbegović 2005h: 164). U tom smislu u prvi plan ističe činjenicu da se nacionalizam sasvim drugačije doživljava u državama islamskog svijeta – prije svega u odnosu na evropski

nacionalizam – što utiče i na homogenost, stabilnost i jedinstvo tih država. S tim u vezi, pronicljivo apostrofira: „Dok je svugdje u svijetu nacionalizam imao obilježje širokog narodnog pokreta, jer je predstavljao afirmaciju narodnih težnji (melosa, folklora, a posebno jezika), u muslimanskim zemljama se po pravilu susreće jedan zakržljali oblik nacionalizma, ili čak jedna vrsta nenarodnog, nacionalnog nacionalizma“ (Izetbegović 2005h: 166).

Zapažanja Alije Izetbegovića o problemima i izazovima postkolonijalnih država islamskog svijeta u osnovi nude validnu analitičku osnovu za sticanje potrebnih uvida o njihovoj političkoj prirodi, ali i novim rizicima koje sa sobom donose neokolonizacijske prakse. Ideološki svjetonazor Alije Izetbegovića daje širok idejni okvir za razumijevanje i tumačenje temeljnih političkih pojmova, što čini i konstruktivni temelj njegove političke misli. Drugim riječima, njegova politička misao je samo konkretizirana refleksija njegove ideologije.

PRIMARNE ODREDNICE POLITIČKE MISLI ALIJE IZETBEGOVIĆA

Paternalističko poimanje države presudno određuje političku misao Alije Izetbegovića, jer se reflektira na njegovo razumijevanje drugih ključnih politoloških pojmova, kao što su vlast, vladavina naroda, identitetske grupe, politička zajednica, politički akteri, tolerancija, solidarnost, pravda, i sl. On je dosljedan politički mislilac i analitičar, budući da idejnu suštinu njegove političke misli u cjelini determinira ideološki svjetonazor koji je usvojio. Iako se beskompromisno zalaže za vladavinu zakona i pravnu državu, skeptičan je prema pravnoj prenормiranosti: „Mnoštvo zakona i složenost zakonodavstva obično je pouzdan znak da je u društvu ‘nešto truhlo’ i *da treba prestati donositi zakone a početi odgajati ljude*. Kada iskvarenost sredine pređe izvjesnu granicu, zakoni postaju nemoćni“ (Izetbegović 2005h: 144). Alija Izetbegović uvijek nastoji pronaći funkcionalna rješenja za detektirane političke probleme, a u prikazanom slučaju smatra kako je ispravna socijalizacija građana znatno efikasniji instrument za osiguravanje opće sigurnosti i stabilnosti vlasti od zakonske prenормiranosti koja se može negativno reflektirati i na slobodu pojedinaca.

Državu kao političku zajednicu uvijek sagledava sa pozicije politika dijaloga i multikulturalizma. Još u svojim ranim radovima on konstatira:

„Odnos islamske zajednice prema drugim zajednicama u svijetu počiva na principima: 1. Slobode vjerskog opredjeljenja... 2. Snage i odlučne i aktivne odbrane... 3. Zabrane napadačkog

rata i zločina... 4. Međusobne suradnje i upoznavanja naroda između sebe... 5. Poštovanja preuzetih obaveza-ugovora... 6. Uzajamnosti-reciprociteta..." (Izetbegović 2005h: 158)

Sve to ukazuje na njegovo opredjeljenje da politiku shvata kao diplomatsku i pacifističku formu, koja traga za eliminiranjem konflikata i postizanjem političkih rješenja. Takvo razumijevanje politike kao praktične vještine bilo je sigurno potrebno globalnoj politici i tada, u njegovo vrijeme, ali je možda trenutno i potrebnije, kada bukti ili prijeti izbijanjem više nekontroliranih sukoba i konfliktnih arena u svijetu, uključujući i prijetnju globalnom svjetskom miru.

Alija Izetbegović na osebujan način poima društvenu zajednicu, jasno razlikujući pojmove društvo i zajednica, kako u pogledu njihovog značenja, tako i u kontekstu njihovih implikacija na politički proces. Dok društvo povezuje samo interes, zajednicu vezuje osjećaj pripadnosti što je znatno čvršća veza. Stoga u skladu sa aksiologijom konzervativizma konstatira: „Treba povući razliku između *društva* kao vanjske sume jedinki, na osnovu interesa, i *zajednice* kao skupine ljudi iznutra povezane osjećanjem pripadnosti. Društvo je zasnovano na materijalnoj potrebi, na interesu. Zajednica je zasnovana na duhovnoj potrebi, na težnji“ (Izetbegović 2005e: 240). Zajednica je u odnosu na društvo bolji i efikasniji oblik povezivanja pojedinaca (to je jedna od temeljnih preokupacija konzervativizma) i to onih koji obično dijele zajednički identitet, naslijeđe i organsko porijeklo, a takav oblik zajedništva za Izetbegovića je pretpostavka stabilne vlasti i političkog jedinstva.

Ipak, njegovu političku misao najsimptomatičnije određuje potraga za političkom sredinom i sintezom, ali i općenito traganje za alternativom u politici, što, kako smo već istakli, u sebi nosi upečatljiv trag Aristotelovog shvatanja politike. Političku sredinu prepoznaje u ideološkim pozicijama lijevog centra, koje zagovaraju politiku socijalnog blagostanja, tj. u pluralističkoj verziji evrokomunizma i socijaldemokratiji, s jedne strane, te u islamu, s druge strane. U tim parametrima on vidi integrirajuće političke modele koji mogu harmonizirati velike socijalne, političke i ekonomske razlike i kroz politiku socijalne redistribucije ostvariti socijalnu pravdu u društvu. S tim u vezi zapaža: „Traženje ‘srednjeg puta’ u drugim, većinom protestantskim (nekatoličkim) zemljama očituje se u sve većem utjecaju stranaka centra ili bliskih centru u političkom životu ovih zemalja. ... Ovo raspoloženje praktično se očituje u sve većem opredjeljenju za socijaldemokratiju“ (Izetbegović 2005e: 337). Potom dodaje: „I tzv. ‘evrokomunizam’ izraz je iste tendencije, karakteristične za polarizirana društva, odnosno za zemlje evropskog katoličanstva, Italiju, Francusku i Španiju“ (Izetbegović 2005e: 336). Sve to ukazuje da je Alija Izetbegović bio dobar

poznavalac tadašnjih ideoloških i političkih transformacija u svjetskoj politici. Njegove analize imaju smislen karakter i, što je najvažnije, nude adekvatan pogled na suštinske izazove ondašnje internacionalne i nacionalne politike. Štaviše, on vjeruje u konvergentnost razvoja savremenih društvenih zajednica, smatrajući da primarne tendencije „... razvoja savremenih društava nisu, dakle, istosmjerne, ali su konvergentne. Produžene, one ciljaju ka jednoj srednjoj poziciji, vrlo sličnoj poziciji islama. ... Islam je svjesno odbacivanje jednostranog religijskog ili socijalnog zahtjeva, svjesno prihvatanje dvoznačnog načela, ‘bipolarnog načela’“ (Izetbegović 2005e: 339). Pluralnost izbora, ravnopravnost u društvu i zalaganje za društvenu pravdu zajednička su obilježja skiciranih projekata srednjeg puta, iako islam, u njegovom uvidu, nudi najefikasnije inkluzivno i multikulturalno rješenje za polarizirane društvene zajednice.

Alija Izetbegović kritizira istovremeno, i to vrlo odlučno, i kapitalizam i socijalizam, kao rivalske svjetonazore koji su se suočavali sa velikim izazovima u periodu hladnog rata. Ističe da: „Čisti oblici kapitalizma i socijalizma više nigdje ne postoje. Ubrzan razvoj poslije Drugog svjetskog rata ostavio ih je daleko za sobom. Samo okamenjena marksistička politička ekonomija, koja je sve manje nauka a sve više sluškinja politike, nastavlja ponavljati prvobitne konstatacije, kao da se u svijetu u posljednjih 50 godina nije ništa dogodilo“ (Izetbegović 2005h: 171). Zbog takvih manjkavosti kapitalizma i socijalizma, odnosno nemogućnosti da daju adekvatne odgovore na goruće društvene, političke i ekonomske probleme u fragmentiranoj globalnoj politici, Alija Izetbegović smatra da progres može ponuditi samo neki sintetički projekt politike – reformirani evrokomunizam i socijaldemokratija na zapadu – iako je, u njegovom poimanju, jedino islamski politički svjetonazor nudio prava rješenja za ključna politička pitanja: „Stoga, pred islam, kao ni pred svijet uopće, ne postavlja se dilema: kapitalizam ili socijalizam – takva dilema je izmišljena i umjetna – nego pitanje izbora i stalnog usavršavanja jednog sistema odnosa svojine i proizvodnje koji će, efikasno i u skladu sa islamskim shvatanjima društvene pravde, na najbolji način stimulirati rad i aktivnost i rješavati probleme što ih neizbježni razvoj proizvodnje i tehnike nameće“ (Izetbegović 2005h: 173). Sistem vlasti i političke ekonomije, u koji može biti uspješno integriran islamski model društvene pravde, u razumijevanju Alije Izetbegovića, reprezentira sintetički projekt i pokazni politički obrazac politike primjenjiv u fragmentiranim i polariziranim društvima nakon Drugog svjetskog rata i poslije završetka najmasovnijeg talasa dekolonizacije. Takav koncept vladavine ima inkluzivni karakter – kakav uostalom nudi i paternalistički model države blagostanja – a primarni cilj tog sistema vlasti je da osigura harmonične

društvene odnose, što je dugoročna i pouzdana pretpostavka za dostizanje ekonomske održivosti i osiguravanje političke stabilnosti. Njegova teorija srednjeg puta pronašla je svoje utočište u politici socijalnog blagostanja, oko koje je postignut politički konsenzus između socijaldemokrata, paternalističkih konzervativaca i socijalnih liberala u periodu nakon Drugog svjetskog rata, što će vrlo brzo postati referentna tačka u sferi praktične politike i temeljna platforma za sklapanje koalicionih sporazuma između političkih stranaka različitih ideoloških orijentacija. No, Alija Izetbegović nastojao je primijeniti svoju teoriju srednje pozicije nakon što je aktivno ušao u političku arenu u bosanskohercegovačkoj praksi i to odmah poslije provođenja prvih višestranačkih izbora, na što ukazuje njegova demonstrirana politička umjerenost, spremnost na dijalog, blagost i smirenost u političkoj komunikaciji, respektiranje političkih neistomišljenika i opozicije, vjera u progres i napredak, briga za nemoćne i siromašne te poštivanje prava drugih identitetskih grupa (Izetbegović 2005a, Izetbegović 2005b, Izetbegović 2005c, Izetbegović 2005g, Izetbegović 2005i, Izetbegović 2005j). Politička misao Alije Izetbegovića, imajući sve navedeno u vidu, vrijedan je doprinos modernoj bosanskohercegovačkoj političkoj misli. On je, treba to apostrofirati, bio autentičan intelektualac i u tom smislu što je politiku prije svega mislio teorijski, a tek nakon toga uspio se izboriti za priliku da neke svoje teorijsko-političke modele demonstrira i u sferi praktične politike.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ideološka i politička misao Alije Izetbegovića je osebujna, sadržajna i slojevita, jer se upušta u analizu različitih političkih pojmova i fenomena. Njegov analitički stil je poseban, sistematičan i umjeren u pogledu izražavanja, a to se uveliko reflektiralo i na njegov politički stil koji je kasnije primjenjivao u miljeu praktične politike. Njegova rana, ali i novija djela i zapisi, prepoznatljivi su po odmjerenom, taktičnom i pronicljivom mišljenju, koje uvijek traga za vizijom i alternativnim rješenjem. Ipak, politika srednjeg puta je svojevrsan pečat njegovog političkog mišljenja i stvaralaštva, s obzirom da je taj politički model smisleno konstruirao, pri čemu je vješto integrirao dostupna naučna saznanja i relevantne kontekstualne uticaje u vlastiti teorijski diskurs.

Njegova politička misao nije samo doprinos islamskoj misli, kako to neki interpretatori njegovih djela pokušavaju redukcionistički predstaviti, ona reprezentira nasljeđe i bosanskohercegovačke, i evropske, i svjetske političke misli. Njegova djela čitaju se i studiraju u različitim dijelovima svijeta. Iako je u svojim istraživanjima

uglavnom bio fokusiran na orijentalno-islamski intelektualni milje i politički diskurs, to nije valjan argument za kritiziranje i demoniziranje njegovog političkog mišljenja, što neki istraživači njegove misli namjerno zloupotrebljavaju i zlonamjerno ga označavaju fundamentalističkim misliocem, uprkos tome što on to uopće nije, jer permanentno traga za mogućnostima ostvarenja slobode, jednakosti, solidarnosti i socijalne pravde u društvu i političkoj zajednici. Njegov praktično-politički aktivitet je, s druge strane, bio markiran konzistentnim implementiranjem umjerene politike srednjeg puta, koja je prakticirana u tranzicijskom i kapitalističkom okruženju, što su nedvosmisleni argumenti da je Alija Izetbegović bio autentičan politički mislilac i političar libertanskog i egalitarnog opredjeljenja.

LITERATURA

1. Izetbegović, Alija (2005a), *Bosna je velika tajna: intervjui 1989.-1995.*, Izabrana djela, knj. 5, OKO, Sarajevo
2. Izetbegović, Alija (2005b), *Dani hladnog i gorkog mira: govori 1996.-2003.*, Izabrana djela, knj. 8, OKO, Sarajevo
3. Izetbegović, Alija (2005c), *Doba znanja i strpljenja: intervjui 1996.-2003.*, Izabrana djela, knj. 6, OKO, Sarajevo
4. Izetbegović, Alija (2005d), *Dostojanstvo ljudskog izbora*, Izabrana djela, knj. 10, OKO, Sarajevo
5. Izetbegović, Alija (2005e), *Islam između Istoka i Zapada*, Izabrana djela, knj. 2, OKO, Sarajevo
6. Izetbegović, Alija (2005f), *Moj bijeg u slobodu: bilješke iz zatvora: 1983.-1988.*, Izabrana djela, knj. 3, OKO, Sarajevo
7. Izetbegović, Alija (2005g), *Na razmeđu svjetova: izjave, obraćanja, poruke, pisma 1990.-2003.*, Izabrana djela, knj. 9, OKO, Sarajevo
8. Izetbegović, Alija (2005h), *Problemi islamskog preporoda; Islamska deklaracija*, Izabrana djela, knj. 1, OKO, Sarajevo
9. Izetbegović, Alija (2005i), *Robovi biti nećemo: govori 1990.-1995.*, Izabrana djela, knj. 7, OKO, Sarajevo
10. Izetbegović, Alija (2005j), *Sjećanja: autobiografski zapis*, Izabrana djela, knj. 4, OKO, Sarajevo

IDEOLOGICAL AND POLITICAL THOUGHT OF ALIJA IZETBEGOVIĆ

Summary

Alija Izetbegović's ideological preferences and political ideas can be detected through a critical analysis of his published books, studies, letters, interviews, and published political speeches and memories. At the level of ideological worldview, his political thought corresponds with crucial ideas and elements of paternalistic conservatism, defensive and moderate Islamic revivalism, and anti-colonial and post-colonial nationalism, which reveals his substantial political aspiration that seeks to build a functional state, as a solidary and just political community in which the equality, equality and freedom of all individuals will be ensured, without which a sustainable and healthy society inspired by the spirit cannot live multiculturalism. The sketched conceptual framework, which is largely contextually and thematically focused on Bosnia and Herzegovina, the Islamic worldview and the status of Bosniak Muslims, represents his political landmark in the understanding of politics, state, government, society, community, family, religion, nation, class, freedom, equality, solidarity, justice, peace, cooperation and tolerance. Based on his understanding and definition of the aforementioned political science phenomena and ethical-political ideals, it can be concluded that Alija Izetbegović, without any dilemma, anticipates a libertarian, egalitarian and emancipatory interpretation of primary political science concepts, concepts and theories, which forms the constructive basis of his political thought.

Keywords: ideology; politics; political thought; Alija Izetbegović; state; Bosnia and Herzegovina; Islam

Adresa autora
Author's address

Elvis Fejzić
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
elvis.fejzic@fpm.unsa.ba